

Hitvallás és éneklés

- **Hitvallás és éneklés...** Ahogyan Hafenschér Károly is aláhúzza, a Credo, vagyis a hit nyilvános megvallása – magamnak, a világnak és Istennek – egész keresztény életünk egyik alapvető magatartásformája. Egyszerre személyes, ugyanakkor a legszélesebb keresztény közösséget jeleníti meg felekezeteket összekötő módon. Teljes istentiszteletünket is át- meg átszövi ez az attitűd (vö. HAFENSCHER 2010, 45., 68. o.). Ugyanakkor konkrét istentiszteleti elemmé is vált, de talán nem is vettük még számba, hogy milyen sokféle formában jelenhet meg.

Ezeket a kérdésköröket feszegetik az EHE Egyházzenei Tanszékének munkatársai által írt tanulmányok. Az első egy izgalmas, tartalmi kérdéseket is felvető praktikus gondolatkört, az énekelt hitvallás ügyét tárgyalja egy 20. századi példára koncentrálnak. Ezután az énekeskönyv-megújítás hitvalló tételeinek mélyebb megismerését segítő írást olvashatunk, majd hitünk továbbadása, a tanítás és éneklés kérdésköréhez kapunk értékes támpontokat. Az utolsó tanulmány pedig egy új kompozíció elemzésén keresztül egy kortárs zeneszerző személyes hitvallásába ad betekintést.

Hitvallás és éneklés – énekelt hitvallás

■ FINTA GERGELY (DLA)

Evangelikus Hittudományi Egyetem Egyházzenei Tanszék
tanszékvezető egyetemi docens
E-mail: gergely.finta@lutheran.hu

DOI: 10.61894/LP.2026.101.10.1

- **Írásunkban a Credo-ének műfaja kerül reflektorfénybe.** Röviden utalunk Luther *Wir glauben all' an einen Gott* kezdetű koráljára és annak gazdag irodalmára. Részletesebben tárgyaljuk az 1930-as években született *Wir glauben Gott in höchsten Thron* kezdetű tételt. A Dóka Zoltán által 1978-ban írt magyar változatról (EÉ 252) megállapítható, hogy az nem fordítás, hanem a német minta alapján írt önálló költemény. A krisztológiai szakasszal kapcsolatban a most folyó énekeskönyv-megújító munkára vonatkozó kérdések is terítékre kerülnek. Írásunk az ének gyakoribb használatára is szeretne biztatni.

Kulcsszavak: hitvallás / Credo-ének / Martin Luther / R. A. Schröder / Ch. Lahusen / Dóka Zoltán

Főistentisztelet hitvallás nélkül? Mai evangélikusként azt gondoljuk, ez szinte képtelenség. A 20. század első felében azonban egészen más volt a helyzet: csak a gazdagabb liturgiát ápoló egyházközösségekben hangzott el a hitvallás, és ott is csak ünnepi alkalmakon (RAFFAY 1932, 65. o.). Hosszú folyamat ered-

ménye, hogy a Credót ma már vasárnapi liturgiánk szerves részének tekintjük. Ez leginkább az apostoli hitvallás elmondását jelenti. A Niceai hitvallás elhangzása már távolról sem annyira természetes, nem is beszélve a Credo énekléséről, ami sok gyülekezeti tag számára valószínűleg kifejezetten idegenül hat. Pedig a 16–17. századi graduáljaink több példával szolgálnak protestáns körben is gregorián dallammal és magyar szöveggel használt hitvalláséneklésről.¹ Luther *Deutsche Messéje* nyomán pedig a Credo strofikus parafrázisa vált az evangélikus istentiszteletek szerves részévé (vö. LUTHER 1908, 467. o.; HAFENSCHER 2010, 75. o.). Sokféle forma, sokféle lehetőség. Tekintsünk hát ezekre, és merítsünk bátran ezekből.

Írásunk központi témája az előbb említett műfaj, a Credo-parafrázis, avagy a strofikus hitvalló ének. Luther szolgáltatta erre a példát *Wir glauben all' an einen Gott* kezdetű koráljával. Szövege szorosan kapcsolódik a Niceai hitvalláshoz, szerkezete világos: a három hitágazat szerint három versszakba rendezett, dallama gregorián minta alapján született. A tartalom és forma egymást támogató egysége figyelhető meg ezen a tételen. A reformáció korától kezdve mintegy három évszázadon keresztül a német evangélikus istentiszteletek egyik legelterjedtebb Credója volt. Részletes ismertetését több helyen is megtaláljuk (lásd többek között: ECSEDI 2006, 104. kk.; FINTA 2015, 99–104. o.). Bár dallamvezetése a nehezebb Luther-énekek közé sorolja, gyülekezeti használata akár ma is sokkal realisabb, mint azt elsőre gondolnánk. Énekkar segítségével és főként vissza-visszatérő használattal összeszokottabb közösségek számára bátran ajánlott. Kedvcsinálól álljon itt Weöres Sándor fordítása. Énekeskönyvünkbe nem került be, hiszen nehezen illeszkedne a korál gazdagon díszített dallamára. A szöveg azonban olyan értékeket hordoz, hogy kár lenne pusztán levéltári anyagnak meghagyni.

Luther: *Credo*

Mindnyájan egy-Istent hiszünk,
ki alkotott világot,
apánkként hagyta meg nekünk
az istenfiuságot.
Ő mindenkor táplál minket,
híven őriz testet-lelket,
minden bajtól óv bennünket,
kín ne sujtsa életünket.
Gondoskodik, jót ad nekünk,
mert ő hatalmas Istenünk.

Hiszünk Jézus Krisztusban is,
Fiában és Urunkban,
ki az Atyánál otthonos
fenségben, hatalomban.
Szűz Mária méhében érett,
valóságos emberré lett,

¹ Legkorábbi magyar fordítások forrása a *Peer-kódex* (16. sz. eleje). Vö. *Sermones Compilati* 190–194 és 280–282. Az énekelt forma protestáns forrásban: pl. *Eperjesi graduál* f7, 15. o. Huszár Gál 1574 a prédikáció után említi a Credo éneklését (II. 146. o.) Érdesség, hogy a *Ráday-graduál* végén az Athanasiusi hitvallás szövege áll (18. o.).

áthatala a Szentlélek,
 megmentője ember-létnek.
 Keresztfán értünk lőn halott
 és Istenben föltámadott.

Szentlélek Istenben hiszünk,
 Atyával egy s Fiával,
 gyengéknek oltalom, nekünk,
 ékít ajándokával,
 földön a keresztyénekben
 ő munkál egy-igaz hitben.
 Eltörölve bűneinket,
 föltámasztja testeinket.
 Nyomorúság az életünk,
 és örök éltet ad nekünk.
 (Ford. Weöres Sándor)

Most következzen egy 20. századi példa. 252-es énekünk német eredetű (lásd ECSEDI 2017, 105.; 114. o.; FIN-
 TA 2015, 137. o.). Szövegét Rudolf Alexander Schröder² írta 1937-ben.³ A költő minden bizonnyal eredetileg
 is énekelt hitvallásnak szánta. Világossá teszi ezt alcíme: *Glaubensbekenntniss*. A tartalom az egyetemes
 hitvallásokhoz való ragaszkodást tükrözi. A keletkezési év különös hangsúlyt ad ennek: a harmadik bi-
 rodalom megerősödésének idején a Hitvalló Egyház tanúságtétele is ez az ének (vö. VÖLKER 2003, 73. o.).

A többes szám első személyű alany (Wir glauben...) megfelel a Nicea-konstantinápolyi hitvallás görög
 szövegének. Ebben feltűnő – és valószínűleg nem véletlen – a párhuzam Luther *Wir glauben all'* kezdetű
 énekével (vö. FIN-
 TA 2015, 100. o. 22. jegyz.). Schröder szövegének szerkezete azonban nem követi a hitvallás
 felépítését, legalábbis abban markánsan eltér az ókori mintáktól, hogy két körben idézi a hitvallást. A szöveg
 a himnuszok legalapvetőbb négysoros, nyolcszótagos formaképletét követi. Németül akár jambikus lükte-
 téssel is értelmezhető, a dallam azonban kiegyenlített ritmusával és nagy ugrásaival egészen más karakterű.

Az ének első két versszaka bevezetés, amely tömören foglalja versbe a három isteni személybe ve-
 tett hitet (vö. VÖLKER 2003, 73. o.). A kezdősor az Atya mindenhatóságát emeli ki a *höchsten Thron*
 (legmagasabb trónus) kifejezéssel. Az első versszak további soraiban, a második hitágazatban nem-
 csak Isten Fiaként említi Jézust. Fontosnak tartja kiemelni: minden idő előtt született, mindenható
 és dicsérendő. Ezzel már itt, a bevezetésben a Niceai hitvallás alapvető krisztológiai tételeit idézi fel.
 A második versszak teljes egészében a harmadik isteni személyre vonatkozik. Kezdeté – „Wir glau-
 ben Gott, den Heiligen Geist” – megfogalmazásában hordozza a Szentháromság egységének tanítá-
 sát. A Szentlélek tulajdonságai közül a vigasztalót emeli ki (vö. Jn 14,26; 15,26). A vigasztaló Lélek út-
 baigazít, arra fűj, amerre neki tetszik (vö. Jn 3,8), és erőtlenségünkben segít (vö. Róm 8,26).

A két bevezető versszak után következik az elmélyítés három strófába foglalva. Ennek kezdetén
 két sorban kifejti a vallástételt az Atyáról, aki a sötétségből világosságot teremtett. A harmadik vers-

² R. A. Schröder (1878–1962) német költő, építész és festőművész. A Berlinben megjelenő, a teológia és költészet kérdéseivel fog-
 lalkozó *Eckart* folyóirat egyik meghatározó munkatársa. Munkásságában jelentős helyet foglalnak el vallásos tárgyú költeményei.

³ *Ein Lobgesang. Neue Lieder für Kirche und Haus*. 1937. 2., bőv. kiad. Berlin-Steglitz, 1939.

szak folytatása és a teljes negyedik Krisztus megváltói művéről és a megváltás beteljesedéséről beszél az utolsó ítéletben. Szép megfogalmazással teszi személyessé Krisztus értünk viselt áldozatát: „...litt unser Kreuz, starb unsern Tod.”⁴ A záró, Szentlélekre vonatkozó versszakban a Lélek egyházat, Krisztus egyházát teremtő munkája kap hangsúlyt.⁵ Az utolsó sor – az előző versszak zárásával párhuzamos módon – eszkatológiai távlatot nyit. Az énekhez kapcsolt ámen megerősíti a Credo funkcióját. Ezt a szerzői szándékot messzemenően visszaigazolja a gyakorlat: a német nyelvterület egyik legkedveltebb Credo-énekévé vált, mégpedig nemcsak evangélikus közösségekben. Megjelent a *Gotteslob*-ban és a német metodista énekeskönyvben is.

Magyarul Dóka Zoltán⁶ szövegével vált ismertté (*Jer, dicsérd Istent, nagyvilág*). Az énekeskönyv szerkesztési dokumentumai egyértelművé teszik, hogy Dóka felkérésre írta versét. Trajtler Gábor 1978. július 6-án kelt levelében több szöveget kér a Hévízgyörki lelkésztől (EOL Trajtler 15. doboz, 26.).⁷ Közük szerepel ez a tétel is (EKG 133). A konkrét kérés így szól: „Szép új credo-ének. (...) A szövegi biz. szeretne ebből az énekből egy fordítást, ha lehet, 3 szentháromsági versszakosat, vagy 4 versszakosat. Nem kell tehát pontos fordítás. Csak erőteljes, hitvalló hangvételű és lendületes legyen.” (Uo.) Dóka október 12-én kelt válaszában tételesen válaszol Trajtler listájára. Bátran fogalmaz meg teológiai kritikát is néhány szöveggel kapcsolatban. Különösen a lutheri teológiától való eltávolodást sérelmezi. A Credo-énekkal kapcsolatban a következőt írja: „Hát ebbe beleszerettem. Mármint a dallamba.” (Uo.) A szöveget azonban gyengének véli. Kritizálja, hogy „kétszer végigmegy a Szentháromságon...” (Uo.) Majd így folytatja: „Kérésed szerint nem fordítást csináltam (...), hanem írtam egy szöveget. Sikerült-e? Majd Ti meglátjátok. Szívesen javítgatom, ha kell, bár nekem őszintén szólva így tetszik. De lehet, hogy csak a dallam miatt.” (Uo.)

Dóka szövege tartalmában és szerkezetében is más, mint Schröderé. A magyar verzió is öt versszakos. Középpontjában a három hitágazatnak megfelelő három versszak áll. Ezt foglalja keretbe két adoratív karakterű strófa.⁸ Az első végén a Szentháromságnak tett hitvallásra szólít fel a költő. A dicsérő karaktert liturgikus énekekből jól ismert fogalmak erősítik: „halleluja, áld, magasztal!”⁹ A hitvallás és a magasztalás mindkét keretező versben nevesítve a Szentháromság, illetve Háromság felé szól. Az ének középső versszakai a három hitágazat szerint tagolódnak. Ezzel, valamint azzal, hogy

⁴ „...keresztünket szenvedte és halálunkat halta.”

⁵ „... lässt Christen Christi Kirche sein.”

⁶ Dóka Zoltán (1929–2000) evangélikus lelkész, aki szolgálatának jelentős részét Hévízgyörkön végezte. A Zürichi Egyetem Teológiai Fakultása díszdoktori címét is elnyerte. Teológiai gondolkozásában kiemelt szerepet kapott az Újszövetség. Márk evangéliumáról írásmagyarázati kötetet is közreadott. Az LVSZ budapesti nagygyűlése idején, kihasználva a nemzetközi nyilvánosságot, nyílt levélben kritizálta az akkor hatalmi szóval egeduralkodóvá tett diakóniai teológiát. Számos énekünk szövegét fordította és írta. Ebből a szempontból érdemes kiemelni, hogy Dóka és a szerkesztést vezető Trajtler Gábor egyetemi évfolyamtársak és jó barátok voltak. Vö. ZÁSZKALICZKY 2015.

⁷ Trajtler tételes listát ír kéréseivel. A sort a *Cantate Domino* LVSZ-énekeskönyv 49-es tételével nyitja, egy svéd énekkel, amelyet Káldy Zoltán püspök a svéd érsek közelgő látogatása alkalmából szeretne előadatni a Lutherániával. A *Laudamus*-ból egy további tételt, a Dar es-Salaam-i LVSZ-nagygyűlés anyagából kettőt, a lapp énekeskönyvből egyet, a dunántúliból kettőt, a szarvasiból egyet. Ebben a listában szerepelt énekünk, az EKG 133. Trajtler így zárja levelét: „Remélem, nem ijedtél meg a listától. De nagyon megnőtt a bizalmunk irányodban.” Itt érdemes megjegyeznünk, hogy Dóka és Trajtler levelezése mindkét irányú kölcsönös bizalomról, a kritikával szembeni nyitottságról és mély barátságról tanúskodik.

⁸ Az, hogy egy importált ének magyar változatában keretező versszak jelenik meg, nem egyedi jelenség. A korábbi énekanyagban hasonló történt a *Vom Himmel hoch* énekkel, amely a magyar hagyományban „Az Istennek szent angyala...” kezdetű bevezetéssel egészült ki (lásd RÉ 406).

⁹ Vö. a Hallelujával és a Gloria Laudamus kezdetű szakaszával.

ezek a versszakok a „hiszünk” igével kezdődnek, énekünk feltűnő párhuzamba kerül Luther *Wir glauben all* énekével. Azonban a négysoros, nyolcszótagos forma a reformátorénál sokkal tömörebb megfogalmazást tesz szükségessé. Az Atyát teremtként és életet adóként említi (vö. 1Tim 6,13–14). Jézus Úr és Megváltó (vö. Fil 2,10–11), aki értünk „...szegény lett, / És kínos halált szenvedett” (vö. Fil 2,7–8). A Szentlélekről megtudjuk, hogy jót munkál, szenvedésben vigasztal és Jézus útján marasztal (vö. Jn 14,26). Dóka többi énekéhez hasonlóan itt is megfigyelhetjük az erős biblikus kötöttséget.

A magyar változatot a némettel összevetve megállapítható, hogy Dóka szövegének a felépítése – a két keretező és három hitvalló versszakkal – világosabb, átláthatóbb. Azonban az, hogy a szorosabb értelemben vett hitvallás-parafraíz itt mindössze három rövid strófában jelenik meg, óhatatlanul tartalmi deficitet eredményez. Ez különösen a krisztológiai szakaszban válik feltűnővé. A „minden idők előtt az Atyától született Fiú” tézisének hiányát – ami Schröder szövegének rögtön az elején helyet kapott – talán kevésbé érezzük hangsúlyosnak, hiszen ez az Apostoli hitvallásban sem szerepel explicit módon. Sokkal feltűnőbb, hogy a Jézusról szóló versszak így fejeződik be: „kínos halált szenvedett”. Nincs szó tehát Jézus feltámadásáról, mennybemeneteléről és dicsőséges visszajöveteléről. Logikus feltételeznünk, hogy létezhetett egy versszak ezzel a tartalommal, de az kimaradt az énekeskönyvből, talán szerzői vagy bizottsági döntések miatt. Az énekeskönyv-szerkesztés levéltári dokumentációjában azonban semmi erre utaló jelet nem sikerült találni. Az énekről folytatott levelezésben sincs erre vonatkozó adat, és az éneklapokra sincs felvezetve a bizottságokban vagy az egyházmegyei véleményezési időszakban megjelenő kritika, korrekciós igény. Így arra következtethetünk, hogy ez az ének az általunk ismert formában született, a szerző korábban idézett levele szerint maga Dóka Zoltán így találta jónak. A szerkesztés folyamatában az összes fórumon gyakorlatilag problémamentesen ment át.

A mai énekeskönyv-megújítás folyamatában azonban érdemes újra feltennünk a kérdést: egy hitvalló énekben nem fontos-e, hogy artikulált hangsúlyt kapjon a krisztológia nagypénteket követő része? A válasz többféle lehet. Elképzelhető, hogy megfelelőnek tartjuk ma is az éneket eredeti formájában, arra hivatkozva, hogy a kereszt teológiájának értelmezése szerint Krisztus megváltói műve a kereszttáldozatával beteljesedett, és a Megváltó halálával vett győzelmet a halál felett. Ilyen válasz esetén az éneket változatlan formában használhatjuk tovább. De az is elképzelhető, hogy veszteségnek érezzük az Apostolicumban fogalt és a magyar énekszövegből hiányzó passzusokat a feltámadásról, mennybemenetelről és visszatérésről. Ebben az esetben felmerül egy kiegészítő versszak megírásának igénye, amely akár zárójelbe téve jelenhetne meg, érzékeltetve, hogy utólagos betoldásként került az énekbe.

Essék szó a dallamról is. Ellentétben a szöveggel a dallamvezetés semmiféle rokonságot nem mutat a himnuszokkal. A nagy ambitus, a sok nagy ugrás, a díszítetlenség, a mindvégig azonos értékekben mozgó, feszes ritmus mind szembenáll a korai himnuszdallamok stílusjegyeivel, de a klasszikus koráloktól is eltér. A felsorolt sajátságok egyúttal énekünk egyedi jellemzőit is mutatják. Ezek közül talán legfeltűnőbb, hogy az egész dallam folyamatos félértékekben mozog, mindössze a záró ámenben találunk más ritmusértéket. Ahogyan VÖLKER is rámutat (2003, 76. o.), a kezdő G hang a c-moll dallam tengelyét adja, egyúttal zenei eszközzel erősíti a többször visszatérő *glauben* szót, annak kezdőbetűjével. A dallam első részének egyensúlyát a nagy ugrások és kis lépések egymást kiegészítő jellege adja. A második szakasznak a szekvencia ad markáns karaktert. A dallamvezetés többször segíti a német szöveg zenei megjelenítését. Az első sorban így nyer kiemelést a *Gott* és a *höchsten* szó. Ugyancsak a szöveg tartalmát erősíti a *niederfuhr und auferstand* (alászállt és feltámadt) szavakhoz kapcsolódó le-, majd fölfelé mozduló dallam. A sorszerkezetre tekintve, a kezdősor megismétlése egyfelől hasonlóságot jelent a korálok Stollen, Stollen, Abgesang szerkezetével. Másfelől ez a dupla elhangzás itt egé-

szen más értelmet nyer, hiszen egyetlen tömör sor megkettőzéséről van szó. A zenei ismétlés azonban támogatja a szöveg tartalmát: az első versszakban például az Atyához és a Fiúhoz kapcsolódó továbbfűzött gondolatot (vö. uo.). Szerencsés egybeesés a magyar verzió középső három versszakában, hogy az első sorban a három isteni személybe vetett hit tömör kijelentése szólal meg, az ismétlésben pedig ez egy-egy fontos tulajdonsággal bővül. A dallam megkettőzése tehát az elmélyítést szolgálja.

Lahusen dallamának magyar változatával kapcsolatban fontos megtennünk azt a kiegészítést, hogy Dóka Zoltán verse mellett egy másik, ugyancsak erős szöveggel is szerepel énekeskönyvünkben. E helyen nem tudunk részletesen kitérni a 330-as szám alatt található, Scholz László által írt énekre. Legfeltűnőbb jellemzőjét azonban fontos kiemelni: mind a négy strófa elején az „Az Isten szent...” dicsőítő mondat áll. Az első három versszak ehhez egy-egy jellemzőt kapcsol: felséges, irgalmas, változatlan. Az utolsó versszakban a lelkész-költő a nap vakító erejének képéhez kapcsolja Isten felségét, amit csak a hit lát. A szent szónak ilyen hangsúlyos szerepeltetése, ha lazán is, a liturgikus Sanctushoz kapcsolja a szöveget.

A magyarországi elterjedtségre térve megállapíthatjuk, hogy nem számolhatunk be olyan intenzív használatról, mint a német esetében. Úgy tűnik, míg a reformáció hazájában nem csak evangélikus körben maradt eleven,¹⁰ illetve éledt újra a Credo-ének műfaja, itthon nem igazán tudott meggyökeresedni. Ugyanakkor a szöveg – mindkét szöveg – ereje miatt megjelenik az énekválasztás szempontjából bátrabb gyülekezetek repertoárjában. Ezt segíti a szokatlan nagy ugrásai ellenére is gördülékeny, természetes hangsúlyrendű, jól énekelhető dallam.

Éljünk vele bátran!

Creed and Singing: The Credo Hymn

► **This article focuses on the genre of the Credo hymn. We briefly refer to Martin Luther's choral "Wir glauben all' an einen Gott" and the extensive body of literature associated with it. More detailed attention is given to "Wir glauben Gott in höchsten Thron," composed in the 1930s. We argue that the Hungarian version written by Zoltán Dóka in 1978 (EÉ 252) should not be regarded as a translation, but rather as an independent poetic work based on the German model. In connection with the Christological section of the hymn, the article also addresses questions arising from the ongoing revision of the hymnal. Finally, it seeks to encourage more frequent use of the hymn in worship.**

Keywords: creed / Credo hymn / Martin Luther / R. A. Schröder / Ch. Lahusen / Zoltán Dóka

Hivatkozott művek

Rövidítések

EÉ = *Evangélikus énekeskönyv*. 1. kiad. Evangélikus Sajtóosztály, Budapest, 1982.

EG = *Evangelisches Gesangbuch*. Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig, 1994.

¹⁰ A német metodista evangélikus énekeskönyv a szerző harmonizálásával adja közre.

- EKG = *Evangelisches Kirchengesangbuch*. Evangelische Verlagsanstalt, Berlin, 1951.
- GL = *Gotteslob. Katholisches Gebet- und Gesangbuch*. C. H. Beck, Nördlingen, 2013.
- Eperjesi graduál* = *Graduale Ecclesiae Hungaricae Eperiensis (1635)*. Szerk., bev. Ferenczi Ilona. MTA Zenetudományi Intézet, Budapest, 1988. (Musicalia Danubiana 9.)
- Huszár Gál 1560 = HUSZÁR GÁL: *A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséreték (1560)*. 1–3. köt. Szerk. Varjas Béla – Borsa Gedeon. MTA Irodalomtörténeti Intézet, Budapest, 1983. (Bibliotheca Hungarica Antiqua 12.)
- Ráday-graduál* = *Graduale Ráday saeculi XVII*. Szerk., bev. Ferenczi Ilona. MTA Zenetudományi Intézet, Budapest, 1997. (Musicalia Danubiana 16.)

Levéltári források

- EOL Trajtler = Evangélikus Országos Levéltár, Trajtler Gábor orgonaművész, kántor, lelkész hagyatéka.
13. doboz, 20/1. Énekeskönyv 1981. 40–253. ének.
 14. doboz, 23. Énekeskönyv 1981. Határozatok.
 15. doboz, 24. Énekeskönyv 1981. Jegyzőkönyvek.
 26. Levelezés 1977–1982.
 27. Énekeskönyv-szerkesztés iratai (bírálatok bevezetése).
 16. doboz, 27/1. „F” új dallamok.
 19. doboz, 33. LMK-ből beérkezett bírálatok, egyéni kritikák, a Pest Megyei LMK bírálata.
 20. doboz, 35. Egyházmegyei és egyéni bírálatok bevezetése.

Szakirodalom

- ECSEDI Zsuzsanna 2006. *Luther-énekek a magyar evangélikus énekeskönyvekben*. DLA-disszertáció. Budapest.
- ECSEDI Zsuzsanna (szerk.) 2017. *Énekkincstár. Evangélikus énekeink kézikönyve*. Luther Kiadó, Budapest.
- FINTA Gergely 2015. Luther katekizmusénekei és feldolgozásai J. S. Bach Klavierübungjában I. In: Szabó Lajos (szerk.): *Teológia és oktatás. Az Evangélikus Hittudományi Egyetem oktatóinak tanulmánykötete*. Luther Kiadó, Budapest. 93–122. o.
- FINTA Gergely 2016. Ha Krisztus lelke egyesít, bontsuk ki bátran színeit. In: Szabó Lajos (szerk.): *Teológia és nemzetek. Az Evangélikus Hittudományi Egyetem oktatóinak tanulmánykötete*. Luther Kiadó, Budapest. 132–142. o.
- HAFENSCHER Károly 2010. *Liturgika. A keresztyén istentisztelet protestáns megközelítésben, ökumenikus szellemben*. Luther Kiadó – Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Budapest.
- LUTHER Márton 1908. A német mise és az istentisztelet rendje. In: Masznyik Endre (szerk.): *Luther Márton művei*. 4. köt. Wigand, Budapest. 439–488. o.
- RAFFAY Sándor 1932. *Ágenda. Az evangélikus lelkési teendők vezérkönyve*. Scholtz Testvérek kiadása, Budapest.
- Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez. Középkor (1000–1530)*. Szerk. Tarnai Andor – Madas Edit. Tankönyvkiadó, Budapest, 1991. Web: <https://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/magyarul/madasszgy/>. (Megtekintés: 2026. szeptember 6.)
- VÖLKER, Alexander 2003. Wir glauben Gott in höchsten Thron. In: Gerhard Hahn – Jürgen Henkys (szerk.): *Liederkunde zum Evangelischen Gesangbuch*. 6/7. füzet. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen. 61–77. o.
- ZÁSZKALICZKY Pál 2015. Az igazságért küzdő tudós teológus. *Híd. Evangélikus Missziói Magazin*, 10. évf. 1. sz. 40–41. o.